

MAGYAR PÉNZVERŐ IZMAELITÁK

ÉS

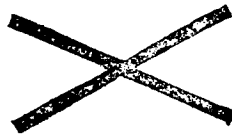
BESSARÁBIA.

IRTA:

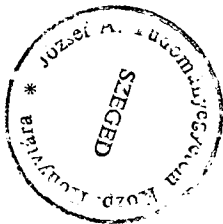
RÉTHY LÁSZLÓ.
Szerzőtől. — 1880. június 2.

ARADON, 1880.

NYOMATOTT RÉTHY L. ÉS FIÁNÁL.

20628

Midőn az árpádházi királyok korszakában oly nagy hirre s jelentőségre emelkedett izmaelitákról akarunk szólni: a nagyérdemű Jerney János nevével kell kezdenünk, a ki első volt az izmaelitákat illető beható kutatások körül. Eredményeit a „Tudománytár“ 1844-ik évi folyamában közlé¹⁾ s mondhatnók mindaz, mit ott számunkra hagyott, napjainkig tartja magát. De tudományos ismereteink Jerney óta rendkívül sokkal gyarapodtak; ma már sok olyat látunk meg, a mit Jerney még nem láthatott és sokat már más színben látunk, mint még Jerney is.

A tudomány növekvése magával hozza, hogy az előző munkálatok eredményeit a haladás világánál nézzük át, azok elfogadható részét tegyük magunkévá, hiányosságait egészítsük ki s a mi már túl van haladva: tisztes régiségeink közé igtassuk, mint olyanokat, melyeken keresztül ismereteink mai fokára juthatunk el.

A magyar nemzet kezdettől fogva nem volt iparos és kereskedést űző nép. Mint a régi hellenek „βαναυσιος“-nak tekintette a foglalkozás e nemeit. Horváth Mihály írja: „a magyar, nemzetségeiben büszkélkedve, az ipartól, mint magához méltatlantól idegenkedve, csak a harczot és fegyverforgatást tekinté hivatásának.“²⁾ — Életviszonyainak sajátos alakulásával s a bekövetkezett szakadatlan viszontagságokkal járt, hogy a nemzet figyelme az európai viszonyok sokszoros hatása daczára sem fordult a munkásság ez irányai felé s az iparos és kereskedő hajlamok, jellemében a legújabb időkig sem foglalhattak helyet.

Igy történik hogy az üzlet, kalmárkodás, különféle idegen elemek kezére jut Magyarországon; melyek a kínálkozó alkalmakat felhasználni, a foglalkozás e nemével számolni, érzékük, ügyességük s kitartásukkal a gazdagodásnak az uralkodó népfaj által nem becsült forrásait megnyitni tudják maguknak.

Az árpádházi királyok korában, különösen az izmaelitáknak vagy saracénoknak nevezett kereskedők pótolták a hiányzó elemet a magyar társadalomban; ez volt az az elem, mely a tatárjárásig a magyar nemzetnek a byzanti kereskedelem-

1) Jerney: A magyarországi izmaelitákról, mint magyar nyelvű népfelkelészettről. Tud. t. XV.

2) A magyar ipar és keresk. története. Kiss. tört. m. II. 57.

mel való sokszoros érintkezését közvetítette. Mint ilyeneknek az egész magyar kereskedés kezükre került, s a hogy gyűlt a vagyon, olyan mértékben szereztek mohamedán kalmáraink mind szélesebb befolyást és tekintélyt. Magánosok s az állam tőkékire szorult, minék következtében az ingó pénz folyamára döntő befolyást gyakoroltak s az államjövedelmeket gyakran oly önző módon használták ki, hogy országos törvények hozatalával kellett sanyargató üzelveik gyengítésére törekedni, mi azonban, az árpádházi királyok kihaltáig soha sem volt valami eredményes.

Az izmaeliták a magyar numizmatikával szorosán összefüggenek; egész sorozatát ismerjük ugyanis olyan vereteknek, melyek a kamarai nyereségeket kezelő szaracénok ügyességére emlékeztetnek, külső nyomait hagyva azokon idegen keletű műveltségűeknek. Jerney, kora ismereteinek állásán ez érdekes népelem nemzetiségét magyarnak s a mai jászokat is szaracén maradékoknak tartja, némi hivatkozással, mit többek közt tárgyalni fogunk.

Lettek légyen szaracénaink magyarok vagy bármily más jövevények s csak idők folytán olvadtak is a nemzetbe: a tárgy érdekessége s széles terjedelme megengedi, sőt szükségessé is teszi, hogy mindazon ujat, mit Jerney óta tudhatunk, negyvenes években kelt tanulmányaival összevevessük.

Mielőtt tárgyunkra térhetnénk, később igazolandó okkal egy kitérést kell tennünk.

A magyar nemzet legrégebb lakóhelye, hova írásbeli tanúságok vezetnek, a mai baskírok földje (az órenburgi orosz kormányzóságban) s a vogulok és osztyákok vidékei, Ugria, Joria Johara vagy Ugor-ország, mely éjszakkéltre terjed a baskírok tartományától, úgy, hogy ezzel közvetlen szomszédos. Az a terület az, mit az Irtis és Ob folyamai öntöznek.

Irtist a vogul-osztyák népek Tangat-nak hívják, a mi nem más mint Márk és Thuróczy Togatá-ja, Kézai Togorája. Látni való, hogy a néphagyomány, a honfoglalás után még századokkal tudott az őshazáról, s oda vezet vissza, hol az ugor-magyar nyelvészet, a magyar nyelv törzsét találja meg. Anonymus Dentumogerről is beszél, mit Hunfalvy Pál Dontó-magyarnak, dontóvi magyarnak stb. találgattak; nyelvészetünk atyja: Hunfalvy Pál azonban kimutatta¹⁾, hogy itt Tangat-magyart, (Dentmagyart) vagyis: Tangat-földi embert kell értenünk. Az ugor népnevek csaknem mind így alakulnak, a lakott föld vagy

¹⁾ Reguly hagyományai, Vogul föld és nép. Pest. 345. 1.

azon folyó nevével kötve össze az ember megnevezését, mely hazája földjét termékenyíti¹⁾.

Mikor a magyar nemzet a vogul-osztyák és a zürjén-vottyák népek kötelékéből kivált, még vadászó és halászó nép lehetett, a mit onnan tudunk meg, hogy a nyelvközösségből a testrészek megnevezésein (fej, szem, vér) s a hetes számrendszeren kívül, a mi tizessé csak később alakult, olyan szavakat hozott, melyek a cultura halász-vadász állomására vonatkoznak. A kő, víz, hal, íj, nyíl, tegez, nyest és nyuszt, ház: egyéb ugor nyelvekben is megtalálhatók, de már a ló s a kengyelt a magyaron kívül csak a vogul-osztyák nyelvekben találjuk; ezek a fejlődésnek külön történetére utalnak bennünket már a legnagyobb régiségben.

Ha az érczek ugor neveit vesszük figyelembe, azt fogjuk találni, hogy az arany, ezüst, ólom, ón, réz, vas, horgany (sárñ, sirñe, sörñe, eziš, azveš, aln, uln, rautha, vaski, kér, kort, irgon, vörgiñe) szavak a szerte ágazó ugor nyelvekben bőségesen található s e szavak ugor eredetű szavak²⁾, mely körülmény arra vall, hogy az érczek ismeretéhez megkívántató feltételek az ugor népek körében megvoltak, vagy legalább is, hogy az érczek ismerete a nyelvképződés legrégebb korszakára esik; de e szavak nem fedezik mindig ugyanazon fogalmat, mit a magyarban fedeznek, a mi ismét arra enged következtetni, hogy az „ötvösség“ keletkezése idején az ugor népek már külön-külön egységeket képeztek, külön-külön történeteik voltak, s ha itt-ott kapcsolatokat találunk is, ezek már nem közös fejlődés, de szomszédosság s egyéb érintkezések eredményei.

Az „arany“ szó, vogulban sárñ és a permi nyelvekben sirñe, cseremiszből sörñe; arról látszik tanuságot tenni, hogy a magyar nép, melynek világtörténeti pályafutását az íj, ló és a kengyel határozta meg: a nemes érczek e fajait permi forrásból meríté (a permi-cseremiszből szavak teljesebb alakok a magyar aranyánál) ugyszintén az ezüst ismeretét is. Tudnunk kell, hogy a sassanida korszak (226—650) jól ismerte már a permi népek mivelttségét s kereskedelmi mozgalmait a magas éjszakon s hogy e műveltség mélyen belenyúlik a khalifák világába. A keleti karaván-kereskedés a Volga-mentén Bolgárországon keresztül, útat talált a Kámán-túli (Fekete-Til) „Bjarmaland“-ba, melylyel nemes bőrökért (czoboly, hermelin) folytonos élénk összeköttetésben állt

1) A „magyar“ annyit jelent Hunfalvy szerint, mint „földi ember“; a Tangat vagy Dent jelző pedig elkopott a név elől. Némely ugor népnév, komi-murt, kámai ember, ut-murt vitkai-ember.

2) Ahlquist. Culturwörter in d. westfinnischen Spr. Helsingfors 1875, 63. s köv. l.

s az éjszaki nyers termékekért iparczikkeit hagyta cserében¹⁾. Másfelől a skandináv kalózok keresték meg a gazdag zürjén országot, a fehér tenger felől intézve zsákmányoló kalandjaikat a kincses tartomány ellen²⁾.

Hogy a magyar nép az iparos és kereskedő zürjén-permiektől műveltségét ismerte s annak javait élvezte is, mutatja az arany és ezüst szó kölcsönvétele, a mivel mindig a megnevezett dolgok ismeretéről és bírása jár együtt.

A zürjén-permiektől hatásának még világosabb emléke maradt meg a magyarral legközelebb rokon vogul nyelvben. Itt a Reguly-hozta „Numel vajlem éri“ (Az égből leszállás éneke) cz. szövegben, melynek tárgya — a genesis — annak ősrégi voltát mutatja: zürjén ezüstről és kámai ezüstről, ugyszintén zürjén vasról van emlékezés, mi csalhatlan jele a bjarmalandi ugor kereskedés fejlettségének, a vogul-magyar népekkel szemben:

„K ä r s ä r e n g j o m a s k v o l u n t i t ä ,
a l n s ä r e n g j o m a s k v o l u n t i t ä .“
(zürijén vasból jó hajlékot épít,
zürijén ezüstből jó hajlékot épít.)

XXVII. vsz.

továbbá:

✓
S a p e r - a l n s u n i n g j a n i l j u n j a n i e n
k é m i - a l n k ä s i n g j a n i l j u n j a n i e n .
(saper ezüstös boldog játékot játszad hon,
Kémi ezüstös kedves játékot játszad hon.)

VII. vsz. 3)

Ilyenféle emlékezéssel találkozunk egy erza-mordvin-szövegben is (Budenz. Nyelv. közl. V. 104—5.), hol „sirjan erge“ = zürjén gyöngyről van emlékezés. Bizonyára e helyen is a régi zürjén-permi ország (Bjarmaland) nagy kereskedelmének utolsó emléke lappang s nem a mai zürjén népet illeti a vonatkozás, mert a mai zürjének az orosz hódoltság nyomása alatt régi jelességeikről teljesen megfeledkeztek már, s a kirablott földön, mely egy nagy temetőhöz hasonlít, a régi cultura öröksége nélkül bolyonganak s egyéb rokon népekkel együtt évről-évre hanyatlanak az orosz áramlatban.

Még nevezetesebb a magyar „kard“ szó. Ez egy a zürjén-permi kört, kort szavakkal (vogul: kér), melyek ott „vasat“ jelentenek; a mennyiben a nyelv tanuságai a leghitelesebbek, e találkozás-

1) Aspelin több tanulmánya, Ouvaroff „Les Mériens“ cz. könyve s a múlt századbéli svéd Strahlenberg feljegyzései adnak bő tudósítást az ugor régiségekről.

2) Herraudh-saga: Eittmüller. Altnordischer Sagenschatz. Leipzig 1870. 444—470.

3) Reguly hagyományai: I. A vogul föld és nép. Feldolg. Hunfalvy Pál. Idéz. 203 és 201 lap.

ban az a tanulság rejlik, hogy a magyar nép a vasat kard alakban, vagyis fegyverre kovácsolva nyerte az előrehaladottabb testvér-nemzet műhelyeiből, alkalmasint nemes prémekért csere-kereskedés útján. A mit Jornandes tud, hogy t. i. „Hunuguri hinc sunt noti, quia ab ipsis pellium murinarum venit commercium“, az a magyarra is állt s a mai ugorföldi népekre is áll; a vogulok adójukat még ma is, rendszerint nemes prémekben fizetik be az orosz kormánynak¹⁾.

A magyar nemzet legrégebb történeteiben — melyekre nézve, miután a parlagon heverő összehasonlító ugor-magyar régészet, még keveset deríthet fel, csak a nyelvészet ad némi tájékozást: egy oly korszakot találunk, midőn nemzetünk a haladás útján egy gyors és nagyszabású lépést tett előre, mikor t. i. egy törökös nyelvű néppel került sokszoros s huzamos érintkezésbe. Ez összeköttetések korát évszámokkal nem, mindössze is a századok széles mesgyéjével tudjuk meghatározni. De helyét igen, s ez nem lehetett más, mint Baskírország (basghurd, Pascatir), a volgai bolgár állam egy része a mai baskírok, čuvašok, mordvaiak, vottjákok vidékein. Ez újabb érintkezés második stádiuma a nemzet fejlődésének. Most ismerte meg ugyanis a baromtenyésztés eszközeit és módját, de a földművelést s az ipar és kereskedelem sokféle ágait is. Azon szavaink, melyek a munkásság és haladás e három körét illetik: török szavak, mi azt a hibás nézetet szülte nálunk, hogy a magyar nyelv törökössége (a mi különben minden más ugor nyelvtől erősen megkülönbözteti) az eredetnek török nyelvtörzsből való kisarjadzására vezet, pedig nem több az: külső történeti hatás lenyomatánál, a milyen a magyar nyelven több is mutatkozik.

Hogy ez érintkezés mily szerte ágazó s gazdag volt, mutatja a törökös kölcsönvett szavak bősége; ezek leglényegesebbjeit a dolgok rokonságai szerint több sorozatba foglalva közlöm:

I. Baromtenyésztés. Ökör, borju, tinó, tulok, üsző, damasz (régí szó = sertés) tulok, tyúk, ól.

II. Földművelés. Sarló, tarló, szérű, boglya, búza, bor, alma, gyümölcs, borsó, bors, kobak (tök), ürge, hangya, kender.

III. Ipar, kereskedelem. Vásár (vasárnap), hajó, tengely, kalauz, arasz, kila, róf, alku, bélyeg, kéneső, gyékény, kátrány, szurok, kazán, — kantár, gyeplű, csótár, fék, béklyó, — findzsa, ibrik, kancsó, bögre, csésze, bogrács (török = réz) — olló, orsó, szücs, csizma, csizmadia, iplik (varrás a csizmán), sarú, kapocs, dolmány, sallang, boglár, kalpag, pamuk.

IV. Egyéb műveltségi szavak: bölcs, betű, ir-ni, eskü, kurgán (sírhalom), bölcső, koporsó, koboz, gyűrű, gyöngy, szakál, szappany, tükör, tanú, — kapu, kút, kilincs.

¹⁾ Ahlquist. Culturwörter. 274.

A felsorolt szavakon végig tekintve, egy mozgalmas élet képe tűnik szemünk elé. Felújúl képzeletünkben a híres kámai Bolgárország törökös népével, haladott iparával és kereskedelmével, mely a Volgán le a kozár tengerig (Káspi-tenger, az araboknál = Bahr-el-Khozár) és a túlhan eső Bokhara, Persia és Orményországig ér el, s idegen égalj termékeivel s a tengerrel is megismerteti a bolgár műveltséghez alkalmazkodó magyar népet. (Tudnunk kell, hogy a tenger, oroszlan, kaplan = tigris és teve szavak is, török forrásból kerültek át a magyar nyelvbe.)

Hogy a jellemzett cultur hatás forrását a Volgai-Bolgárországban s nem másutt keressük, arra nézve nyelvtörténeti nyomokon kívül írásbeli följegyzések adják az ujmutatást; az ugor-török világ hatalmas erénél a Volgánál összetalálkozó testvér nemzetek között a bolgár volt az, mely mindannyiok között a legmagasabb műveltséget érte el s erről Ibn-Fozlán (X-ik század) arab író nagybecsű tudósításai¹⁾ elégséges hirt adnak. Megtudjuk feljegyzéseiből, hogy Almuš a bolgár fejedelem, Mukhtadir-billah khalifához (908—932) követeket küldé az üdvösség városába, Bagdadba, hogy tanítókat kérjen az izlamban való oktatás érdemében s maga népével együtt a követség visszaérkeztekor Mohamed vallására tér (Hanefita ritus); országában csakhamar mecsetek emelkednek smuezzinek hívják imára Bolgár izlamitáit; keleti pénzek forognak a kereskedésben, a fejedelem lakása görög szövetekkel van ékesítve, a hol az írástudás is otthonos.

Az izlamra való téréssel Bolgárország az arab műveltség szorosabb kötelékébe lép a 921-ik év körül s Bolgárország lesz a keleti műveltség végső állomása a magas éjszakon, mikor a magyar nemzet elhagyta volt régi hazáját; ámde Almuš király intézkedéseit természetszerűleg olyan rendezett s előrehaladt állapotoknak kelle megelőzniök, minőkre a magyar szókölcsönvételeket akarjuk vezetni, külömben meg sem érthetnők Bolgárország culturális mozgalmainak emez ujabb fejleményeit.

Azt a felfogást, mintha a magyar nyelv törökösségei a kazárok egy törzse, a kabarok által lett volna a nyelvbe juttatva — beolvadás utján — nem tartjuk igazolhatónak, még akkor sem, ha be volna bizonyítva a kazár nyelv töröksége; mert egy menekülő törzs egyesülése, a mit Constantinos Porphyrogenitos ír le: (De administr. imper. 39.) nem képes oly széles culturális hatást gyakorolni, minőre a magyar nyelv emlékezik; ahhoz huzamos együttlakás, hosszú gyakorlat és tapasztalás, a szétágazó műveltség javainak felhasználása volt szükséges; ilyen föltételeket pedig egy kiűzött népréteg nem volt képes magával hozni.

1) Frähn: Die ältesten arab. Nachrichten über die Wolga-Bulgaren. St. Ptsbg. 1832.

A magyar-bolgár szomszédosságot azonban sok rendbelli okok támogatják. Krónikáink „Bascardia, Dentia és Mogerijája“ mellett Julianus és Rubriquis, Edrisi és Ibn-Haukal egybehangzó tudósításaira hivatkozhatunk, kik „Nagy Magyarországot“ a jelzett helyen találják, vagy a baskárdoknak a volgai Bolgárországhoz való tartozásukról tudnak.

Geográfiai adatokon kívül a magyar-bolgár összeköttetések nyomós bizonyítékát találjuk Barna Ferdinand mythologiai tanulmányaiban¹⁾, hol az érdemes kutató a kereszténységbe átvitt „boldogasszony“ „kisasszony“ s egyéb más pogánykori vallástörödékből, a magyaroknak a moksa-erzákhhoz való huzamos érdekközösségét mutatta ki, azok pedig a čuvašokkal egyetemben a virágzó bolgárhoni lakosság végső maradékai.

Hogy a felvett fonalat el ne ejtsük: fel kell említnünk az elhíresült bolgár timárságot; ennek emléke többek közt a „bolgari“ (bagaria) névből maradt meg az oroszok s tatároknál²⁾, azt továbbá, hogy a keleti műveltség a volgai bolgárokat csakhamar pénzverésre vezette. A bolgár emírek Jalib és Mumin Bolgárban három rendbeli s a keleti pénzverés egy külön osztályába tartozó forgalmi pénzt adtak ki 950 és 976-ban³⁾, ezeken kívül mint Frähn tudja⁴⁾, az orosz területen nagy mennyiségben előforduló samanida pénzek között sok változatú hibás, olvashatlan feliratu utánveret fordul elő, melyek mint a volgai bolgárok X-ik századbéli készítményei tekintendők. A bolgár kereskedő nép törekvésének é jelenségét, hogy f. i. ismert s az országban elterjedt arab pénzeket jól-rosszúl utánozott: figyelemre kell méltatnunk, mert ez eljárással találkozunk más történetek körében is, hol a bolgárok bukkannak föl. Nem utolsó érdekű dolog, hogy Oroszország területén, a bolgároktól való az első vert pénz. Az éjszaki kereskedelmi forgalom értékmérője soká még a bolgárok letünése után is (1236) a nemes prém. A nogata nevű régi orosz pénz (Dalj szótárában csak így van magyarázva: „drevnája moneta“ régi pénzfaj) sem más a finn „nahatit“-nál, a minek eredeti értelme „állatbőr“ — mely nevezet később ment át a vert pénz fogalmára.

* * *

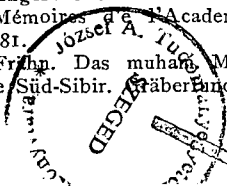
A mennyire terem megengedte, általános vonásokban igyekeztem jellemezni azon viszonyt, mely nemzetünket a zürjén, majd egy török nyelvű, kétségkívül a bolgár néphez kötötte a beköl-

¹⁾ A mordvaiak pogány istenei és ünnepi szertartásai. Bpest 1879.

²⁾ Engel: Geschichte der Nebenländer d. ung. Reichs I. 295.

³⁾ Mémoires de l'Académie Impr. des Sc. de St. Pétersbourg. VI. Sér. T. I. p. 181.

⁴⁾ Frähn. Das muhan. Münzkabinet des Asiat. Muz. St. Ptsbg. 1821. 25. Ueber alte Süd-Sibir. Erüberunde. Mém. VI. Sér. Sc. polit. IV. 243.

tőzés előtt, nagy régiségben. Minden arra vall, hogy a bolgárság nem volt magyar nyelvű, mint Jerney vélte, de nyelvészi műszóval élve: „r“-es jellegű török nyelv, mint a čuvaš a régi Bolgária elhagyott területein. Így találjuk a dunai bolgárság legrégebb nyelvemlékében¹⁾, hol a nyolcz nem szekiz, de „šegor,“ čuvaš nyelven „sakkir.“

A mint Constant. Porph. megírta, a magyar nemzet még vándorlása közben gyarapodott a kazárok egy törzsevel; később a honfoglalás után egészen a mongol hadjáratig folyton áradtak keletről rokon ugor és törökös népek, melyek Magyarországon letek biztos lakóföldet s idővel enyésztek el a nemzetben, számukkal öregbítvén azt. Ilyen növekvés a bessenyő beköltözés a XI-ik században, ilyen a palócz; melyet Hunfalvy Kálmán király idejére tesz, végül a kún-jász és tatár 1239-ben Kuthen alatt.

Ilyen beköltözőtt nép: az izmaelita vagy saraczén (szerecseny), melyről szólni akarunk.

Bessenyőink, palóczaink, kunjaink, jászaink, az utóbbiak között emlegetett tatárok (— Kún-Szent-Miklós régi neve: Tatár-Szent-Miklós²⁾, teljesen beolvadtak a magyar nemzetbe (az utolsó, ki a kún nyelvet beszélte, 1771-ben Karczagon halt meg,) mindössze is nevük s az utóbbiaknak, csak a közelmúltban eltörölt kiváltságos helyzete tette a különbséget: de foglalkozásuk, életmódjuk, különöbben egyiket se különböztették meg a vendéglátó magyarságtól. Nem így vagyunk azonban az izmaelitákkal. A mi keveset róluk tudunk: (az izlam s az élénk kereskedő hajlamok) mind olyan természetű, mely első tekintetre azokra a viszonyokra emlékeztet, melyekkel már Nagy-Bolgárországban ismerkedtünk meg. S Anonymus tudósítása az első izmaelita beköltözést illetőleg: Bulár-földéről („de terra Bular“) származtatja ki hirhedt kalmárainkat. Ez eseményt Anonymus Taksony vezér korára teszi (960), mikor is: Bila, Boksu (Bocsu) és Heteny népeikkel Pest városát nyerik lakóhelyül.

A mennyiben Jerney tanulmányait kiegészíteni s némely magyarázható tévedését igyekszem helyreigazítani: nem terjeszkedem ki mindazon okleveles tanuságok részleteire, melyekből a magyar izmaelitákat ismerjük; mindössze némely fontosabb adat közlésén kívül összegezve adom az általa nagy szorgalommal összegyűjtött nyomok eredményét.

Jerney az izmaeliták korát a 960 és az 1291-ik évekkel határolja meg, első adatnak véve a Névtelen közlését. E közlés felette

1) Jireček *Bulgarische Geschichte* Prag. 1876. 127. lapon, idézi a Hilferding tanulmányaiban s egyéb orosz gyűjteményekben foglalt legrégebb bolgár nyelvemléket. Ez a bolgár fejedelmek névsora 765-ig. — „Kurt 60 lét drža, rod jemu Dulo, a lét jemu šegor večem, stb. stb.

2) Jerney. Keleti utazása I. 274. Tatárya vidéke, Thatarszallaasa. (1572.)

homályos. Nem tudjuk meg abból, miféle bolgárok telepednek meg Pesten. A szláv írók — Schafarik — a Pest név tanúságánál fogva¹⁾, a bolgár szlávtság végső határát találják Pesten a magyar elhelyezkedés idején, mert az, a „st“ hangtalálkozással, a mi a bolgár-szláv sajátja, bolgár-szláv lakókat enged gyanítani. Valószínű, hogy az Asparuk bolgárai, kik 679-ben hóditották meg Mösiát: Taksony vezér idejében már a föld népébe olvadtak, elszlávosodtak. Hunfalvy elfogadja Anonymus tudósítását s szláv incolatusra gondol, mely a mősiai Bolgárország felől érkezett. Hunfalvy Pál nézete elüt a Jerneyétől, ki a Volgai-Bulár-földet érti. Mi Hunfalvy Pállal értünk egyet s ennek okát körülmenyesen fogjuk adni.

Határozottabb értesítésekkel rendelkezünk I. László király kora óta. 1092-iki I. 9. törvénye határozza: „Ha az izmaelitáknak nevezett kereskedők, a régi törvények szerint a kereszteles után is a circumcisióhoz térnének, helyeikről elmozdittassanak s más helységekbe helyeztessenek.“

Kálmán törvénye. 1100 I. 46. „Ha valaki az izmaelitát bójtkor vagy evés alkalmával disznóhús evéstől való tartózkodáson vagy mosakodáson, vagy más felekezeti szokás gyakorlásán érné, az izmaelita a királyhoz rendeltessék, a vádló pedig javaiból jutalmaztassék.“

Ugyancsak I. 48. törvénye szabja meg, hogy: „Senki se merje az izmaeliták közül leányát maga nemzetbeliéhez férjhez adni, hanem a mi nemzetünkbelihez.“

Az aranybulla (1222) 24-ik czikke így szól: „A pénzügyi, só és harminczadi kamaragrófok a mi országunk nemesei legyenek; izmaeliták és zsidók nem lehetnek azok.“

II. Endre később is, az 1231-iki országgyűlésen megerősíti a határozatot, hogy t. i. „az izmaeliták és zsidók a királyi javak kezelésétől eltiltassanak.“

Egyéb okleveles tudósítások: „II. Géza 1161-ben Fridrik császárnak 500 szerezcent küld segélyül; 1196-ban II. Géza az eszéki vámjövedelem szabályait az izmaelitákra is kiterjeszti; 1217, és 1237-ben „Nyírségi izmaeliták“ tűnnek fel, mint olyanok, kik a váradi tüzes-vas-ítélethez viszik némely ügyüket; 1239-ben IX. Gergely pápa IV. Bélának megengedi, hogy a királyi jövedelmeket zsidóknak és pogányoknak is bérbe adhassa; 1262-ben IV. Orbán pápa IV. Bélát inti, hogy a királyi jövedelmek s adószedőkül szerezsenyeket, csak más keresztények hozzájárulásával nevezzen ki.“

Megemlítendő, hogy egy 1266-iki oklevél szerint: aradme-
gyei Temerkén, izmaelita község, s az, hogy Győrme gyében ma-

1) Schafarik. Slavische Alterthümer. Leipzig 1844. II. 235.

napiglan egy Szerecsény nevű község, Fehérmegyében pedig egy Szerecsény nevű pusztá van¹⁾.

A magyar izmaelitákra vonatkozólag, egy arab író Jakut feljegyzései²⁾ 1220 tájáról, különös érdekléssel bírnak. „Aleppóban egy nagy csoport baskirt láték, kiknek haja és arca igen barna s a kik Abu-Hanifa vallásfelekezetéhez tartoztak. Egyiköket megszólítván, kérdezősködém tőle hazájáról és életmódjáról. Ő ekképen válaszolt: A mi hazánk Konstantinápolyon túl van egy nép országában, mely a frankok közt lakik s melyet „Hungar“-nak neveznek. Mi bár mozlinek vagyunk, az ő királyuknak engedelmességek. Országának szélén mintegy 30 helységben lakunk. Mindenünnen keresztények vesznek körül. Mi a magyarok nyelvét beszéljük, úgy öltözködünk mint ők, hadseregükben szolgálunk, velük együtt hadakozunk minden ellenségünk ellen. Mi ide egyháztörvényeket jöttünk tanulni.“

* * *

Figyelemre méltó azon körülmény, hogy a Nyírségen, melynek egykori lakossága részben izmaelita volt: Szathmár (régén Szakmár) Hajdu- és Bihar-Böszörmény városokat találjuk. Az első helynév azért nevezetes, mert a baskir-földön ömlik Szakmára a folyó; lehet, hogy eredetileg a Szamost neveztek így a Nyírségen, de a régi név győzött az újabb fölött; a Böszörmény helynevet pedig olyan bizonyítéknak tartjuk, mellyel az izmaelita beköltözés körülményeire bizonyos világosságot remélünk deríthetni s Anonymus értesítését is megmagyarázhatjuk.

* * *

Előbb azonban vessünk egy tekintetet az izmaelitáknak tulajdonítható magyar pénzekre.

IV. Béla korából általánosan ismeretes két rendbeli rézpéncz. Mindkettő byzanti technikára emlékeztet. A nagyobb fajú előlapján a boldogságos szűz alakja s e körirat látható: SANCTA MARIA; a hátlapon a rex senior és junior V. István királyi trónon ülve, királyi jelvényekkel ábrázoltatnak. Körirat: REX BELA REX STS. Alul három függőleges vonal ||| egy kis félkörrel befedve. A másik emezzel együtt nagy mennyiségben

¹⁾ A mi Kún Lászlónak szerecsényekkel való társalgását illeti, melyért IV. Honorius 1287-ben s IV. Miklós 1290-ben a királyt megfenyítik, s hogy 1290-ben a szerecsényvallásról áttért Myze az ország nádora: nyilván mohamedán hitű kúnok értendők, kik a kereskedést űző mozlimekkel össze nem tévesztendők, mint Jerneynél látjuk.

²⁾ Hunfalvy: Ethnografia 336—337.

található kisebb rézpénz, mindkét oldalán keleti felirattal, (az ugynevezett „tatar pénzek“).

A két éremről Karabacek a keleti érmészet tanára a bécsi cs. kir. egyetemen, úgy nyilatkozott¹⁾, hogy ezek byzanti s keleti típusokhoz forduló hazai pénzverők művei, kik a keleti írásjeleket nem értve, a kisebbik érmet turkistáni khánok, az ugynevezett Ilek chánok XI-ik századbéli pénzei után verték; s úgy, hogy a sok rendbeli változaton olvasható felirat nincs; a nagyobb érmehez mint mondók byzanti mintát vettek s a három függőleges vonással, a keleti pénzek e kitűnő feliratát akarták visszaadni = „lillahi“, az Istenért²⁾.

Azután azon hatféle közös jegyre utal Karabacek, melyek mindkét éremfajon láthatók, s melyek a két érmet ugyanazon pénzverőktől valóknak bizonyítják.

De e két szerfelett gyakori pénznemen kívül, még 13 magyar éremveretet, határozottan izmaelita pénzverőktől kerülteknek tarthatunk, még IV. Béla előtti korból. Rupp az itt feltüntetett érmeek közül az 1., 2., 3. számúakat, némi keleti jegyeket mutatóknak tartja; e lapok írója pedig ezekhez a 4—13. számúakat sorozza, mert ha szemei nem csalnak: a 3—9. sz. példányok egymásból fejtettek s egy közös s keleti típusra vezethetők vissza, de mert készítői a keleti jegyeket maguk sem értették, mindinkább eltértek az eredeti érem feliratától, úgy azonban, hogy egy közös főjelleg megmaradt azokon: a kúfikus vízirányos vonal, mely szép arab (pld. Abbassida vagy Fatimida) vereteknél az „Allah il Allah Mohamed rasul ullah“ szavakban különösen feltűnik. Tudnunk kell, hogy e felirat az arab érmeek köriratán belül eső tért szokta kitölteni, a mi eléggé érezteti velünk a bemutatott érmeek nevezett típusának keletkezését.

Frähn idézett helyén láttuk, hogy a volgai bolgárok mily kedvvel s minő képességgel utánozták a samanida vereteket, talán ezekkel háritandó el a belföldi pénzforgalom akadályait. A két hasonló eset szinte ugyanazon forrásra vall s mi ebben egy újabb tanuságát találjuk izmaelitáink bolgár származásának.

Most azonban egy körülmény tereli el figyelmünket a volgai bolgárok felől.

A mősiai bolgár-szláv pénzverésben egy nevezetes dolgot

¹⁾ Numismatische Zeitschrift. Wien 1876. VI.—VII. 49—59.

²⁾ Frähn. Ueber alte süd-sibirische Gräberfunde cz. értekezésében találom, hogy a (lillahi) samanida pénzek után a volgai Bolgárban talált némely amuletten is helyet foglal, a minék okát ott keresi, hogy Ejszak-Ázsiában varázserőt tulajdonítottak arab pénzfeliratoknak. Hasonló esettel találkozunk a magyar pénzverés történetében is. Köhler (Münzbelustigung. I. 420.) írja: A Corvin Mátyás aranyai — die Rabendukaten — egykor oly hatásos amuletteknek tartattak külföldön, hogy nehez szülések vagy betegségek alkalmával ilyen arany szeleiből szedtek le egy keveset, s az így nyert aranyport adták be erősítőül a szenvedőnek.

találunk. Simon czár (880—927) s Asennek (1186—1196) tulajdonított bolgár pénzeket eddigelé le nem olvasott jegyek láthatók, mikről Ljubič!) azt tartja, hogy azok a „Bolgár“ név monogramjai; Érdy-Luczenbacher némelyiket Vuknak olvassa. Itt adom a nevezetesebb jegyeket; lehetetlen, hogy ezek keleti szabásait ne látná az, ki a bolgár nép töröksége s egykori keleti eredetű culturájáról tudomást vett. A mai ujjur-mongol írás függőleges; az egyes betűk mintha egy függőleges vonalhoz volnának írva, mint a kúfikus betűk a vízirányos vonalhoz. Hogy a mősiai pénzverők e jegyeket hagyományosan, értelmük tudása nélkül alkalmazták, az világos a sok rendbeli változattól, melyek között a függőleges írás jellegközösségén kívül egyéb rendet nem találunk. Bizonyosnak látszik előttem, hogy itt valamely kereszténynyé lett bolgár pénzverő keze működött, mely egy kedvelt formát megszokott, attól később sem tért el. S hogy mennyire ment a formákhoz való ragaszkodás conservatinizmusa, kitűnik onnan, hogy későbbi bolgár vereteken, így a Johannes Asennek (1218—1241) tulajdonítottakon a keleti függőleges felirat már cyrillikussá válik ugyan, de a betűk egymás alá íratnak s egy kis jellel köttetnek össze. (Lásd a rajzon.)

Ha számba vesszük, hogy a volgai bolgárság 921-ben fogadta el az Izlamot, hogy Ásparuk bolgárai már 679-ben törtek Moesiára: kétségtelenné válik, miszerint a dunai Bolgáriába később is, éppen úgy mint hazánkba, rokonnépek folyton szállingóztak, Mohamed tanait s a régi haza földjén tanult ismereteiket vive át. Erre mutatnak Simon stb. pénzei. Azonban a mősiai bolgár izmaelitaságra egyéb kitűnő adatunk van 866-ból I. Miklós pápa levelében, mely a bolgár nemzet kérdéseire válaszul íratott. A kérdések egyike így hangzott: „mit tegyünk azokkal a hitetlen könyvekkel, melyeket a saracénoktól kaptunk s melyek még ma is nálunk vannak?“ — Felelet: „kivétel nélkül elégetendők²⁾).

Vajjon a magyar izmaeliták kiszármazását, nem kell-e már most a dunai Bolgárország izmaelitáinak sorsával kötni össze, a mint Hunfalvy is gyanította, még pedig olyan bolgárookra gondolva, kik vagy már elszlávosodtak, vagy szlávokkal elegyedve voltak, így foglalván el Pest környékét?

A IV-ik Béla féle rézpénzeknél láttuk, hogy a nagyobb alakú, izmaelita veret byzanti modoru³⁾, ehhez most még annyit teszünk, hogy Karabacek azt is meglátta, hogy a kisebb rézpénznek szélein talán siglák gyanánt: θ , Σ , Ω , M , görög be-

1) Opis Jugoslavenskih novaca. U Zagrebu 1875.

2) Responsa ad consulta Bulgarorum; ed. Hardouin. Acta Conciliorum V. 353—386. Hilferding: Gesch. d. Serben u. Bulg. I. 55.

3) Sőt mindkét érem némely példányai homoru veretben is állítottak elő; ez a modor Byzanczban volt otthonos.

tük jönnek elő s ilyen karima-jegyek között 9 ujjur-mongolicus betűt is talált. Karabeczek, kitől e veretek történetének első tudományos magyarázata ered, a magyar veretek ujjur-mongolikus jegyeiből azt a következtetést vonja ki: hogy magyarországi keresztény vagy zsidó pénzverők, a mongolok utján, esetleg az országba került turkistáni pénzeket vettek mintául s e mongolikus betűket a mongolok Magyarországon való tartózkodása idején tanulták el¹⁾. Mongol befolyást talál s idézett értékezésének is e czímet adja: Der unmittelbare Einfluss der mongolischen Invasion (1247—42) auf die Münzverhältnisse Ungarns.“

Karabeczek felfogásának tarthatlansága világos. Mongolok nem közvetítették az ujjur írást, de a bolgárok, akik már Simon, bolgár czár pénzéin (880—928) egész szókba fűzve élnek azzal. S a többször említett byzanti pénzverő modor, meg a görög betűk elég élénken mutatják meg, hol keressük a leghelyesebb magyarázatot.

Fennt láttuk Karabeczek hivatkozását turkistáni pénzekre. A függőleges írásnak a keresztény-bolgár pénzekre való alkalmazását pedig Frähn szavaival véljük megmagyarázni, ki a turkistáni pénzek némelyikéről így szól; „Oft stehen — was für die Grafik höchst merkwürdig ist, und auf die nahe Berührung, in der dies Volk mit seinen Nachbarn, die Chinesen u. s. w. stand, hindeutet, — oft stehen auf dem Felde einer Münze einzelne Namen perpendicular geschrieben nach chinesischer u. mongolischer Weise etc.“²⁾

Igy egészítik ki egymást látszólag egybe nem tartozó jelenségek.

Karabeczek nem tudja, hogy Magyarországon szaracénok kezelik a pénzverést, s a mi igen nyomós: már a mongol hadjárat előtti korban (II. Géza, III. Béla, III. István, Imre alatt) találtuk a keleti pénzek utánzását gyakorló pénzverőket; így nem volt szükség arra sem, hogy az ujjur betűjegyeket Batu hordái hozzák.

Nem sokat nyom ugyan, de mert épen ide vág, közlöm, hogy bolgár nyelvtanulmányaim közben, egy Dojčün vojevoda című heroicus költeményben, ezt a felkiáltó szót találtam: „jalachi“ (az arab „lillahi“ mása, „съ Божьей помощью“) minnek, a három függőleges vonallal való feltüntetését találta Frähn a siberiai amuletten, Karabeczek pedig az egyik magyar rézpenzen. A bolgár költemény illető helye ez:

1) Az ujjur-írást Dzsingis-Khan († 1227) hozta alkalmazásba a mongoloknál. A hordák betörése Magyarországra pedig 1241—42-re esik. Karabeczek csudálkozik, hogy így rövid idő alatt — 2 évtized — terjed el e jegyek ismerete, hogy már Magyarországon is felbukkan IV-ik Béla alatt.

2) Das Muhammedamische Münzkabinett d. Asiatischen Museum. 34. l.

„Сама ми глава не стон:
Я л а х и и денкъ-тъ закачи, —“ 1)

Hogy ez a jalachi uj-törökség-e (ozmanli) vagy a régi bolgár-törökség s a szaracén vallás emléke? ahhoz nem tudok szólani.²⁾

* * *

Szaracénaink egyenes átköltözéséről a Volga mellől — de terra Bular — semmi esetre sem lehet szó. Szaracénainknak az aldunai-tartományok felől kellett jönniök, mint jöttek a bessenyők, kúnok, jászok.

Az izmaelita kérdés annyi érdekekkel függ össze, hogy magyarországi szereplésökkel egyszerűen be nem érjük; nyomról-nyomra kell követnünk beköltözésük útját, mi Keleteurópa népmozgalmainak áttekintéséhez mintegy fonalat fog adni kezünkbe.

A XII-ik század közepéig, mignem tudniillik a makedóniai és thesszáliai rumunság, a mai Oláh- és Moldva-Országokat megszállani kezdte: e területeket ural-altáji fajok népesíték (és meghódolt szlávság), úgy hogy Magyarország és Erdélyben, bolgár- és oláh földön, Moldva és Bessarábiában, a fekete tenger éjszaki partvidékein a Volgáig: hosszú lánczolatban fűződtek össze ugor-török népek. A bessenyők, kik a magyarokat Ateleközből elűzték, maguk foglalták el a Szereth-Pruth mellékeit s uralmukat a Volgáig terjeszték ki. E nagy területeket a XI-ik századig tartották hatalmukban. Ekkor a kúnok, az orosz kronikák polovc-ai által hajtattak ki szállásaikból. Nagyobb részök Magyarországra menekült, a visszamaradtok a kún népbe olvadtak. A kúnokat, kik soká nagy gondot adnak az orosz fejedelemségeknek s bebecsapnak Magyarországra is: a tatárjárás szórta szét³⁾. Kuthen nevű khánjuk vezérlete alatt 1239-ben negyven ezeren követték a bessenyőket s a jászokkal együtt a Duna—Tisza közt telepítették meg. (A magyar törvényhozás a kún-jász népet egynek vette s mint ilyennek a nádor vezette ügyeit. A három kiváltságos kerület: Jászság, Kis- és Nagy-Kunság főhelye: Jász-Berény.)

IV. Béla az aldunai Kúnország megbomlása után a lakosai-ban megfogyatkozott tartományokra kiterjeszté hatalmát már

1) Временникъ имп. моск. общ. исторiи etc. Москва 1855, XXI. kötet. Болгарскія пѣсни. 17. l.

2) A mai bolgár-szláv nyelvben sok törökség s némi mordvaság is van; ami a törökséget illeti, nagy része ozmanli, de itt-ott nyoma van a régi bolgárnak is. Mordva szónak tartom többek közt ezt: h u r t a beszéd, mordva kortan beszélni.

3) A mongolok által megzavart kúnok egy része Bulgáriába menekült, hol egy czári dynastia ered kúnoktól: a Terteridák-dynastiája. I. Terterij György. 1280—1292. II. Teterij György 1322—1323.)

1233-ban véve fel a „Rex Cumaniae“ czímet. Így alakul a kún-püspökség, mi később a bákói püspökségbe megyen át.

IV. Béla korára esik az oláhság első feltünetedezése a Dunán innen, a mint azt Roesler és Hunfalvy Pál korszakalkotó kutatásaikból látjuk s a mennyire eddigi ismereteink terjednek, azt tartjuk, hogy az oláh incolatus a megfogyott lakosságú tartományok állapotaival függ össze s ez incolatus kezdetei Bolgárország felől vették utjokat.

Eddigelé, a rumunoknak semmi részök a dunáninnyi mozgalmakban. Csak Kúnország bukása után van itt-ott nyomuk. Már 1234-ben IX. Gergely levele szerint Theodorik kún püspök kerületében székelyek, kúnok és oláhok vannak. (Hunfalvy.)

E korszak, melybe a kúnok kivonulása Magyarországra, Kúnországnak a magyar királyra szállása, a kún püspökség alapítása s az oláh név első felbukkanása esik, még oly homályba van burkolva, hogy Roesler és Hunfalvy után sem láthatunk meg mindent. Látjuk azonban, hogy a magyar király rendelkezik Kúnországgal, annak területén 1247-ben a zörényi földet Joan és Farkas kenézségeivel együtt adományozza a jeruzsálemi vitézi rendnek, a havasoktól az-Oltig, a Lityra vajda földjét vevén ki, melyet az oláhoknak hagy meg. Az Olton-túli részt is nekik adományozza, Sz en e s z l a u s z vajdaságát kivéve, azt is az oláhoknak hagyja meg.¹⁾

A rumun tudósok, a nagy tanultságú Hasdeut sem véve ki, kényelmesen bánnak a nehéz kérdéssel: minő állapotok voltak ezek a XIII-ik századig? Ez a kezdetleges historizálás Traján óta egyenes és szakadatlan dáciai leszármazást keres s mindent kigondol ott, hol hystorikai adatok híjával van.

Lássuk mit tudhatunk meg egyebet, Roesler és Hunfalvy közkézen lévő könyvének, az európai tudományosság színe előtt megvitatott eredményein kívül.

Moldva-Oláhsország a kúnok és jászok kiköltözésével IV. Béla korában, korántsem szolgált mindjárt egyedül rumunoknak lakóhelyül. Bármint képzeljük is a rumun tudósok, mi úgy tudjuk, hogy a mai oláh tartományokban századokig jelentkezik még különféle ural-altáji elem. A mi a kúnokat illeti, hogy ilyenek nagy számmal maradtak vissza, bizonyítja az, hogy még a mult században is megvolt egy moldvai tisztség a kúnok kapitányáé²⁾ „Capitanu de Comanii.“ Ha Engel oláh történeteit lapozzuk³⁾ Leon vajda (1630—33) dvornikjáról vehetünk tudomást, Arslan-ról, kit a vajda krajovai bánná nevez ki; Mogila Gábor

1) Hunfalvy. A rumun nyelv. Bp. 1878. 23—24.

2) Sulzer. Gesch. des Transalpinischen Daciens. Wien 1781. II. 85. III. 251.

3) Engel. Geschichte der Nebenländer ung. R. Halle 1797. IV-ik köt.

idejéből (1617) Buzdigán és Opra agha testőrkapitányokról hallunk, akik akár kúnok, akár tatárok, de rumunok nem lehettek.

S a mi figyelmünket a legjobban megragadja, Moldvaország főhelye „Jászvásár.” Mai napig hirdeti alapítóinak s minden bizonynyal soká lakóinak nemzetiségét.

A Kuthen-féle beköltözés után Moldvában kúnokon kívül jászok is maradtak; a Jászvásár kitünő szerepén kívül oly adattal is rendelkezünk, mely azt engedi kiolvasnunk, hogy a jászok az oláhságba való beolvadás, illetőleg Drágosnak Máramarosból való leereszkedése és Moldvának oláh fejedelemséggé való alakítása előtt, saját tartományi rendszerrel s saját nemzeti fejedelmeikkel dicsekedtek. Jirečeknél¹⁾ talállok egy hivatkozást bizonyos 1330-iki szerb oklevélre, mely azt az eseményt beszéli el, hogy Viddini Mihály bolgár czár (1323—1330) szövetségébe, a fekete tatárok, Basaraba Ivanko vajda és a „Gospodstvo Jaško” — jász fejedelemség — (Jireček alánnak gondolja) állanak a szerbek elleni közös actió érdekében, mely szövetség az 1330-iki velbuži csatába megyen bele, mi a szerbek győzelmével ér véget.²⁾

Im tehát a szerb emlékek külön „jász fejedelemség”-ről tudnak a Dunántúl a XIV-ik században; a mi történeteink pedig úgy tudják, hogy Moldvának megszállása Drágos által, későbbre, I. Lajos magyar király korára esik, a két uralom tehát egymást követi.

Jó későn is ad hírt még magáról a moldvai jász nép. Jerney 1674. és 1690-ik évről kelt oklevelekben találja: La tinutul Jasi-lor (jászok kerülete³⁾ s ez összeesik a kúnok kapitánya intézményével.

Még a II. Rákóczy Ferencz fejedelem által Benderibe a tatár khánhoz küldött követ: Ráday írta meg, (1709.), hogy Csöbörccsék bessarábiai falu magyar lakosságú⁴⁾.

De legyen elég. Ez adatok is elég jól megmagyarázzák azt, hogy a rumun nép, mely Bolgáriában növekedve fel, töménytelen

¹⁾ Bulgarische-Geschichte. 293.

²⁾ A velbuži ütközet veti meg Szerbia nagyhatalmi állásának alapját. Stefan Du an alatt (1331—55) éri el annak tetőpontját.

³⁾ Jerney: keleti utazás 223.

⁴⁾ Nem állhat meg hystoricusainknak az a nézete, hogy a magyarországi jász név értelme: ijász=sagittarius. A tűzfegyver feltalálásáig nemcsak a jászok, de az egész magyar hadsereg nyilazó, ijázó volt. A jászok e nevezete régi keletű. Róbert Károly 1323-iki egyik oklevelében még ez van írva: „Jassones fideles nostri.” Tudtommal Zsigmond 1393-iki levelében fordul először elő: „Philistei seu Jassones nostri.” Nyilvánvaló, hogy a jász és ijász nevek közt levő hasonlatosság szolgáltatott alkalmat az efféle latinizálásra. A tanultság terjedésével még tovább mentek középkori íróink s a régi jazygokkal bajlódtak.

Fenn említettem a Gospodstvo Jaško-t, mint régi moldvai fejedelemséget. Ehez még csatolok valamit. Kriza Vadrózsáiban a Székely Erásébet cz. balladában,

szláv szóval kevert nyelvet hozott magával: Oláh- és Moldvaországokban mért fejlesztett ki egy olyan nyelvet, mely törökös és ugor (magyar-jász-kún) elemekkel bővelkedik. A talált népekkel való összeelegyedés processusa folyik itt le, mely a legujabb kor történeteibe ér. Így alakult meg a magát rómainak valló oláh, vagy rumun nép.

Egy pont van hátra, melyen át a magyarországi izmaeli-tákra térhetünk vissza. A rumun föld harmadik tartománya: Bessarábia. Honnat a név, hol vannak a tartomány alapítói? még meg nem vitatott kérdés. A rumun tudósok az oláhországi történetekben híressé lett Bassaraba fejedelmi család nevével kötik össze a Bessarábia tartomány-nevet. Nem szenved kétséget, hogy a két név eredetére nézve egy ugyan az; ezzel a Bassarabák a nevezett tartomány alapítói közül valók.

A rumun tudósok nagyban hirdetik, hogy a Bassaraba Constantin családfája egy Aurélianus római caesar idejében beköltözött férfiúig ér föl. Cogolniceanu állítása ez. Nincs rumun uri ember, aki ne adna sokat e magas eredetre s ne gyönyörködne az efféle gyermekes mendemondákon. De ha a rumun elem megalkulásának jelenségeit, mint a tulsúlyban levő bolgár-szláv elemnek, a kunoknak s jászoknak beolvadását vesszük számba, lehetetlen nem sejtenuünk, hogy a Bessarábia név régiségében is oly valami lappang, mi a homályos oláh-moldován történetek megvilágosításához sokkal járulhat.

Először is számba kell vennünk a Hasdeu által nagy diadalal hirdetett tudósítást az 1259-ik évről, mely első említést tesz Bessarábiáról.

„Anonymi Archidiaconi Gnesnensis brevior chronica Cracoviae“ írja²⁾: — Thatari subjugatis Bessarebenis, Lithvanis, Ruthenis et aliis gentibus, Sandomirz castrum capiunt“.

Bessareben népet vernek szét a mongolok. Bizonyosan tudjuk egyebek után is, hogy bessarabének a mai oláh földön laktak, hol a krakói névtelen is találhatta a mongol hódítás időszá-

ezek a sorok állanak: „Fekete gyász országában Johara városában.“ Barna Ferdinand azt kérdi: (Néhány ősműveltségi tárgy neve a magyarban.) vajjon a „fekete gyász ország“ alatt nem e „fekete jász országot“ s Johara városa alatt a Jugor, Ugor nevet értsük-e? E megjegyzés első részére szerencsés lehetek felelni. Az egyetemi könyvtár miscellaneái közt, egy XVII-ik századbéli nyomtatványt találtam: „Schediasma Geogr.-Hyst. Hungaros Intra, et inprimis extra Hungariam Perunivrsam, qua terra nostra patet, orbem habitabilem. Degentes VIII. Segmentis Succinte repraesentans“ (Nyomtatóhely s évszám nélkül.) Itt találok Péterfi Károly moldvai missionarius levelében a következőket: Én már itt ezen Gyász-vásárahelyi városban, mely a Vajdának lakó helye, két esztendőnél tovább mulatok és ugyan egy Moldvai Rátznak szolgálatjában.“ A moldvai jász és gyász nevek, melyek a jászoknak Magyarországra való beköltözését s a magyar király szolgálatába állását megelőzték: kizárják az ijásszal való egyeztetést.

²⁾ Sommerberg. Silesiarum rerum scriptores. Lipsiae 1730. II. 82,

kában. Azonban jó lesz tudnunk, hogy ez a bessareben semmivel sem több a magyar bösörménynél. Az m és b mint rokon, ajakhangok, az ugor-török nyelvekben könnyen változnak. Ott a moksa és boksa (népnév) a Mokcsay és Baksay, a népnevekből alakult magyar családnevek, ott a Moldva és Boldva (folyóviz) Mohamed és Bochmit, (Nestornál és Bolgáriában) ben és men, biz és miz (a törökségben.)

Egy igen közönséges hangtani törvény ad számat itt is a dologról s a bessarebén és bösörmény vagy bösörbény neveket összeköti egymással. Legkevesebb szükségünk sincs itt a nagy Róma letűnt világában kalandozni, hogy megértsünk egy dolgot, melynek magyarázata itt él közöttünk.

A szerbek a XIV-ik-században ismerték a bessarebén népet s országát. Miklosich (Monum. Serbica 146—161) 1349—1357-ről keltezett két oklevelet közöl, hol ez áll: „u Basarabinu zemlju“ = „Bösörbény országba.“ Roesler (Rom. St. 297) írja: „Egy 1372-iki oklevélben Bazarat mint országnév szerepel: Bosnia Rascia et Bazarat.“ — Thuróczy a krajovai hegyeket: „Alpes Bazarath“ névvel jelöli meg s a sorozatot Dlugosz följegyzésével egészítettük ki (I. 623.), mely egy ardzsisi Vládót Bessarabia vajdájának s szörényi comesnek nevez. Nem kell vitatnunk, hogy a különböző változatú nevek ugyanazon történetek legszűkebb körében mozognak; ezt a rumun tudósok sem tagadják.

Ilyen formán az a történet, hogy Róbert Károly magyar király souverain jogainak érvényesítése érdekében Havasalföldre megy, a felkelő Bazaráthot megfenyíteni: oláhföldi, de nem oláh történet, hanem bösörmény történet. A kúnok és jászokon kívül ez a harmadik ural-altáji törzs, mely Oláh-Moldvaország független történetét megkezdte, aztán elenyészik, összes dicsőségét a rumunságra hagyva, melyet rendkívüli szaporasága tesz ma számos fajjára, a XII-ik század folytán megszállani kezdett területeken.

A Bazaráthok dynastiája az ural-altáji népek államalkotó képességének egy újabb példája. Hogy ez a hatalom nagy számú oláhságra is kiterjedt, melyet mintegy hurczolt magával Bessarabiától Szörénységig, azt szinte mondani sem kell. Bazarath (bösörmény) hódoltságra hivatkozhatnak tehát a rumunok, de csak úgy, mint a mai bolgár szlávok Asparuk ural-altáji bolgárait, a kik állami kapcsolatot létesítettek a meghódított földek népei közt s aztán a meghódítottak közé keveredtek.

Láttuk azt, a magyar izmaelitákról szoltunkban, hogy a Nyírség két községének neve Bösörmény; a váradi registrom pedig nyírségi izmaelitáknak a tüzes vas itéletéhez való folyamodását beszéli el. Ott kifejeztem már, hogy pénzverő izmaelitáinknak is az aldunai tartományok felől kellett jönniök, mert Bolgáriában hasonló ügyességekben jártas mohamedán kézmű-

veseket találunk s Anonymus Bulár földje s Pest-je is mösiai bolgárokat gyanittat.

Nem kell vitatnunk, hogy a szaracén és az izmaelita: vallásfelekezetet jelent, mohamedán felekezetet; a beserben és böszörmény sem egyéb muzulmán, buzulmán vagy buzurmánnál, úgy a mint Bochmit is a Mohamed-ből lett.

Hogy izmaelitáink volgai-bolgár nyelvűek ^{voltak} lehettek, meg lehet, sőt a IV-ik Béla korából ismert 1244-iki oklevél „cabulus bolgaricusa“ s Nestor szavai (990) „Bolgari iže izmaelitane, glagoljutsa i sratzini“ elég tájékozódást enged. Mindamellettt bajos meghatározni, vajjon a bolgár és böszörmény egy ugyanazon nép-e? Rokonnépek minden esetre s nekem úgy tetszik, hogy a nyírségi földművelő izmaeliták s a kereskedő és pénzverő izmaeliták közt csak annyi a különbség, hogy beköltözésük más körülmények között folyt le, más uton történt; a böszörmények egyenesen Szörénység felől jöhettek tömegesen, a pénzverők pedig Bolgárországon át szállingóztak be. Hogy azonban a pénzverő izmaeliták s Bessarába népe közt összefüggésnek kell lenni: azt hiszem s alább igyekezem kimutatni a kapcsolatot.

* * *

A szaracénok vagy izmaelita kereskedők nem tünnek el az országból a tatár pusztitással, hanem elmagyarosodtak s mint ilyenek, még I. Lajos korában is, régi foglalkozásaik üzése közben tünnek föl s még nagyobb fényben, mint az árpádházi királyok alatt. Rupp írja:!) „Lajos alatt a pénzverési ügyet Budán Chimle Péter és Behan István, Körmöczbányán Lipót gróf, Szomolnokon Chartk Miklós stb. igazgatták. Azonban ezen elnökök közt legnagyobb nevet nyert azon időben az oklevelekben Saracenus névvel nevezett, közhivatalokkal és jószágokkal jutalmazott mesztegnyei Szerecsény család (a pécsi és szerémi kamarák és több kamarai grófság igazgatói, az egész magyarországi és erdélyi sókamrák és harminczadok bérlői stb.)“

Ha Lajos pénzeit vesszük elő, azok némelyikén (Rupp 394. 398. 420—425 egy „mórfejet“ találunk. „Méltán kételkedhetünk, mondja Rupp²⁾, vajjon a kérdéses mórfej a király vagy a lenyakazott sz. János és durazzói Károly arczképét, vagy végre a Lajos által — Bazaráth hűségre való visszafogadtával — meghódított Havaselföld czimerét jelenti-e? — A Széchenyi-catalogus szerzője gyanítá, hogy a kérdéses mórfej az akkori pénzkamara grófjának vagy elnökének czimere.“

1) Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. Buda 1846. II. 36.

2) U. o. II. 37.

Amennyiben a szerecsenyfej a Lajos-féle forintok s garason mint „sigla“ van alkalmazva, az e helyen nem vonatkozhatik a király hatalmi körére, de legtöbb bizonyossággal a Szerecseny család jegye, czimere. S mit találunk Bessarábiában, vagy most már Bösözrményországban? Hogy czimere, kék mezőben három szerecseny fő.

A Szerecseny család czimere és a bessarábiai tartományi czimer az előzményekre hivatkozva, ugynevezett „beszélő czimerek“ volnának, melyek tulajdonosaikat nevükön nevezik meg. Az egyik azt mondja: „Szerecseny,“ a másik azt, hogy „Szerecsenyek“ (szaracénok, izmaeliták, bösözrmények.)

Hasdeu azt mondja a bessarabiai czimer kérdésben: „Rebusulu eraldicu allu capeteloru négre.“ Azon az uton, melyen Hasden jár, ezt a „talányt“ nem is fejthetné meg az ember soha.

Egy másik, a Cerografia szerzője által¹⁾, Moldvának tulajdonított czimer pedig: „két ferdén keresztbe befűrészelt lécz, felső végeiken emberfej lelógó üstökkel. A kereszt közepén kis paizs, azon csillag és hold.“ Az emberfejek színe itt is fekete s üstökeik avar-bolgár-kún-magyar divat szerint vannak két fonatban hosszan leeresztve.

A szerecseny név, köztudomás szerint a saracén magyaros alakja, a magyar szerecseny pedig „fekete embert“ is jelent. A középkorban saracén és mór alatt általában keleti, mohamedán vagy arab népet értettek (a spanyol arabok=les Sarracins) s az elnevezést átvitték az áfrikai ember fogalmára is. Jó lesz tudnunk, hogy a szerbek az egyik dunántúli népet „tzrni arapi“ és tzrni tatárnak nevezték, a görögök *Μουρο βουλγαρο*-nak (Kara-Iflak, Moldvatörök neve); mi volna más a szerb költeményekben megénekelt dunántúli „tzrni arapi“ bessarebén vagy bösözrmény-nél, s tzrni arapok tartománya: Bösözrményországnál?

Hinni bátorkodom, hogy nem foroghat fönn kétség, miszerint izmaelitáink, mohamedán vagy más szóval bösözrmény valásu bolgárok: a régi Volgai-Bolgárország lakosságának szakadécai. A nyírségiak mindenesetre a mai oláh földről jöttek, hol tartományuk nevét s a Róbert Károlylyal szembeszállani merészkedő Bazaráth dynastiát hagyták hátra Cogolniceanu s egyéb koszorús rumun tudósok örömeire, kik sietve sütötték ki a Bessarabák telivér római patricius voltát.

Meglehet, hogy e szerény tanulmányomat a rumun urak közül is valaki elolvasásra fogja méltatni: további kimutatására tehát annak, hogy a bessarebének és Bassarabák oly távol esnek a római eredet valószínűségétől, mint a milyen távolinak tartja egy magyar példászu egyik alföldi városunkat — Jeruzsalem-től: egy tekintetet vetek még a Volga felé.

¹⁾ Gerografia Hungariae. Tyrnaviae 1704. 70. l.

Petermann még ma 1443 före menő „Bessermjän“-ről tud, a kikről így ír¹⁾: „A bessermjännek mint a mesčerjákek és teptjärekek keverék nép; eredetüket bajosan lehet kikutatni. A bessermjännek a vottyákokkal együtt élnek, (a Kámán túl) s ezektől főleg az izlam különbözteti meg.“

Ugyancsak a Petermann-féle geogr. közlemények 25-ik kötetében talállok egy térképet²⁾. E térkép a kipcsaki kánság területén a čagatáj khánság szomszédságában az Aral és Balkasch tavak közti sikon: „bisermi“ nép lakhelyeit jegyzi föl.

Végül tekintsünk az orosz történetek közzé. Karamzinnál olvasom:³⁾

„A mongol uralom sok beszerményt, charezmi és chivai kereskedőt hozott Oroszországra, kik rég idők óta üzlettel foglalkozván, az önérdek minden fogásával nyitottak maguknak utat. Ezek az orosz fejedelemségek jövedelmeit bérbé vették a tatár khánoktól s mert a bérösszegeket előre lefizették a szegény lakosságtól hallatlan uszorával harácsolták össze a bérllett adókat. Azok, kik fizetni képtelenek voltak, rabszolgaságra hurczoltattak el. Vladimir Szucsda és Rostow lakosai a legnagyobb zaklatásnak voltak kitéve s 1262-ben a vészharangok jelzésével keltek föl a gyalázatos uszorások ellen; némelyeket közülök megöltek, többeket pedig elűztek vidékeikről. Ugyanez történt Oroszország más északi városaiban is. Jaroszlavban a nép egy hitehagyott szerzetest (névszerint Szoszimát) gyilkolt meg, ki Tatárországban Mohammed hitére tért s a nagy khán Kublai kegyével dicsekedett.“

Karamzin szavai után gondoljunk vissza II. Endre törvényeire, melyek az annyi gyűlölséggel fogadott magyarországi izmaeliták ellen hoztattak, de mindhiába: a magyarországi böszörmény is értette mesterségét.

A böszörmény nem jelent többet muzulmánál. Így a voszkreszenszki krónika, mint Karamzinnál látom ezt írja: „Özbek khán, az istentagadó szaracén hitre tért“; a troiczki krónika ugyanazon Özbegről ezt írja meg: „Özbek a ki böszörmény volt.“

Világos, miszerint böszörmény alatt csupán felekezetet kell értenünk: Karamzin szerint az oroszországi böszörmények Khivából valók, de a név kétségkívül orosz földön keletkezett s így jutott nyugotra, mikor a megbukott volgai bolgár hatalom népei a mongol uralom elől jobb hazát mentek keresni az Alduna felé. Felekezetüknél fogva böszörmények tehát, a magyarországi bolgárok is.

* * *

1) Mittheilungen. 1877. „Die Völker Russlands“ 147. l.

2) „Uebersichtskarte von dem Verbreitungsgebiet des Schwarzen-Todes in den Jahren 1346. bis 1351. Von Dr. Carl Martin.“

3) Russische Geschichte. Riga 1823. IV. 72.

Az a terület, melyet a Duna a Kárpátok és a Feketetenger szorít össze s melynek egy részét a magyarok Atelköznek a törökös népek Budzáknak (zugnak) a görögök ὄγγλος-nak, a szlávok ugolnak neveznek: a világtörténet századain, mindig a legzajosabb mozgalmak képét nyújtja. Mint a tenger hullámain az összeszoruló partok, úgy tartóztatták fel a geográfiai akadályok a Volga felől áradó népeket, kiknek legtöbbször itt merül ki, s mindannyinak zöme a szerencsésebb végzetű magyar és bolgár nemzettel egyesül. E területek összetóduló eseményeiből azt látjuk, hogy e tartományokat egyöntetű nép sohasem lakta, de egyik néprétegre feküdt a másik, anélkül, hogy a később érkező az előbbénit egészen eltakarná. A rumunok érkezéig (XII. század közepé táján) azonban a tartományok ugor s török típusa az uralkodó; a mai rumunság pedig véreben és nyelvében mindazon népek emlékére vall, melyek romjaiból megalakult. A rumun tudósok kapaszkodása hamisítatlan római eredetük bizonyítgatásával, hiu és értelmetlen törekvés, mely képzelgő fiatalságot nevel, de nem segíti fel soha a nemzetet valódi becsének megítéléséhez. Szinte sajnálattal tesszük le Hasdeu könyvét¹⁾, hol a nagy tanultságú rumun tudós, ad absurdum magyarázgatja (Studiulu II.) az Ungrovlachia, a Bessarábia neveket stb. folyton zaklattatva elméjében a rómaiság bolygó tüzetől, melytől menekülni, mint annyi más, ő sem tud; beteges álmatagsággal megy a hamis fény után s végre is megjárhatlan hínárba kerül. —

A rumunságban van annyi kún és magyar vér, mint a magyarban szláv. Hatalmas dynastiája a Bassaraba kezdetei, a „Gospodstvo Jaško“ s a moldvai kún tisztség, élénken tárják elének azokat az állapotokat, melyek a mai rumunság megalakulását megelőzték, 1622 előtt.

Ez az a nevezetes év, mikor az oláh tartományokban az első rumun oklevél iratik. (Leon vajda.) Eddigelé szláv a két tartomány hivatalos nyelve! Ez az az év, mikor az oláh nép a beolvasztás munkáját bevégezve: öntudatra ébredt, rumunná lett.

Van a rumunoknak egy regéjük, melynek értelmében Fekete Radu = Radul négru Fogarasból ereszkedik alá Kis-Oláhországba, hol a mai tartományt alapítja. Nem rejtőzködik-e a Fekete, Négru ragadvány-névben, a tartomány általunk felismert alapítóinak: a bőszőrményeknek vagy szerencsényeknek emléke?

A többször említett Hasdeu könyvében (146. l.) olvassuk: A szerb Kladvától két három óra járásnyira levő u. n. Monastiriza egyházban az oltár feletti régi felirat: „ΡΑΔΥΙ ΒΕΓΓ” a mi Radu négru-ra vonatkoznék! A bég (περ) török név; már a kaza-

¹⁾ Historia Critica a Romaniloru. Bucuresci. 1874.

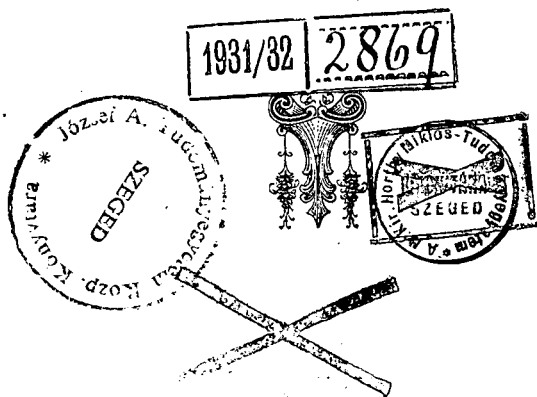
roknál találjuk. Ez, a felirat ha nem más Radut, de a böszörmény (fekete) Radut illeti, úgy csak mellettünk szól.

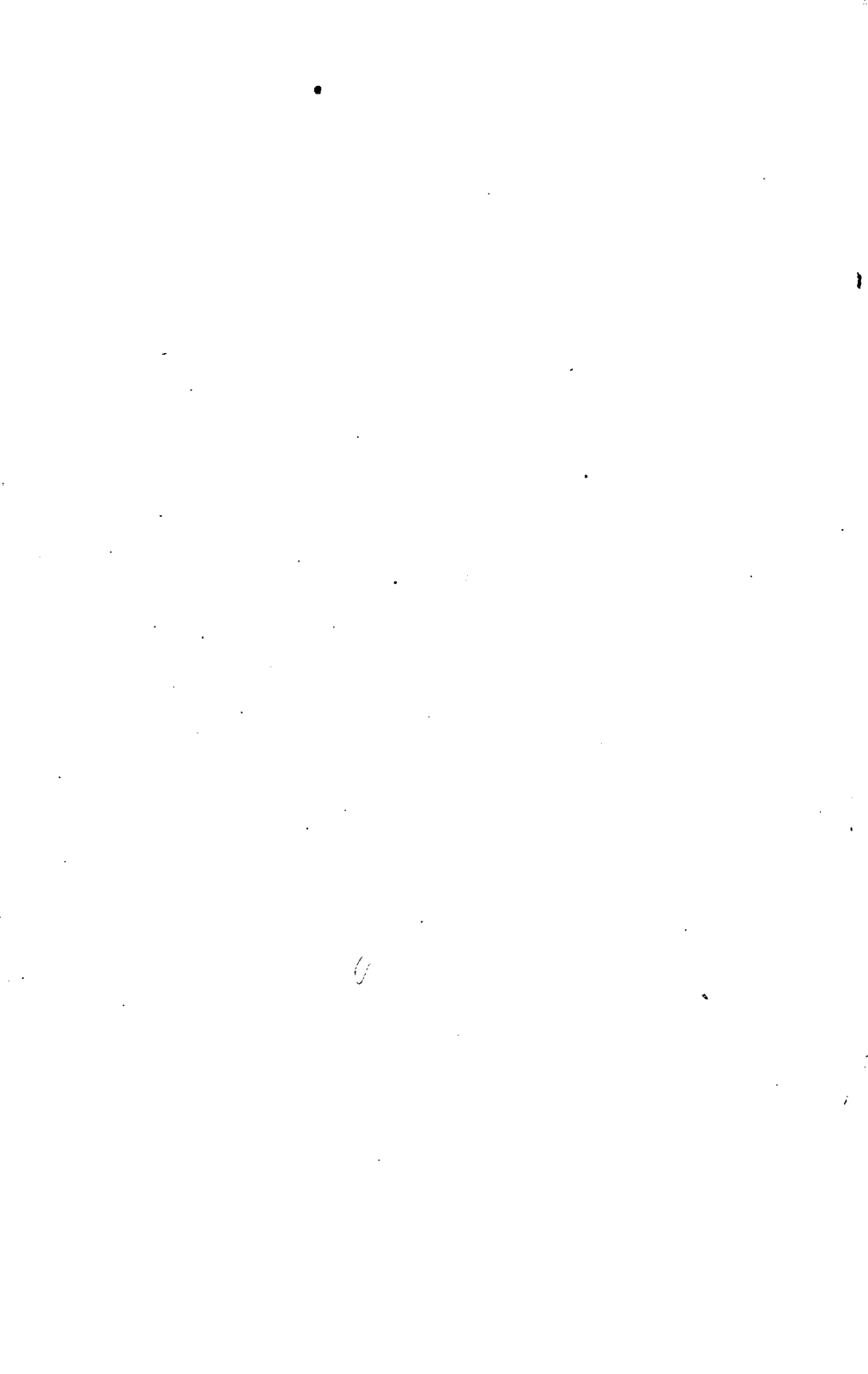
Ugyancsak Hasdeu kritikai története I. kötetében jelzi (még meg nem jelent) II-ik kötetének tartalmát. Annak 5. §-a lesz: „Unu alfabetu mongoloidu in Dacia.“ Reméljük, hogy e közlés újabb világításba helyezi azt, a mit mi a magyarországi és bolgáriai mongolikus írásra, a magyar izmaeliták, bulgáriai saraczenok s oláhországi böszörmények egymás közti kapcsolatára nézve elmondtunk. Az a körülmény, hogy Hasdeu a mongolicus írást Dáciában találja, sejteti velünk felfogását. Ugyan mi köze volna a mongoloknak Dáciához?

* * *

Numizmatikai értekezést szándékoztam írni a magyar saracén veretekről s a saracénok keletkezésének körülményeiről a hazában. Miután felvetett kérdésem annyi rokon kérdéssel áll kapcsolatban, hogy azt, ezek nélkül csaknem lehetetlen tárgyalni: legyen megbocsátva e tanulmány szerzőjének a sokszori kitérés s néhol talán nem is épen szükséges félremaradozás, melylyel a t. olvasó találkozik.

Néhány éve, hogy Roesler Róbert és Hunfalvy Pál a rumun történetírás körében egy mozgalmat indítottak meg, mely törekvésének tekinti, a critica nélkül dolgozó oláh tudósok gyártmányaira bírálatos történelemmel felelni. Ha a két mester meg-alapította irány gyarapodásához e tanulmány szerzője némi kevéssel járulhatott: nekik köszönheti, kik a legnagyobb nehézségeket eleve elhárították, úgy, hogy a következő munkálatok csak arra szorítkozhatnak, hogy a nagy vonásokkal feltüntetett történeti való némely hézagait kitöltsék.

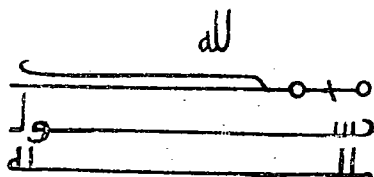
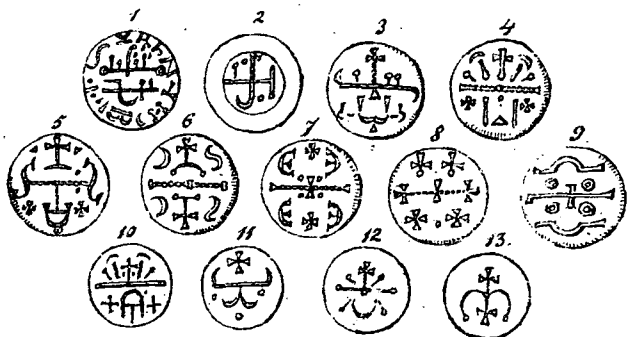

IV. Béla rézpénzci:

III - د - د "lillahi"

Saracén veretek Béla előtt:

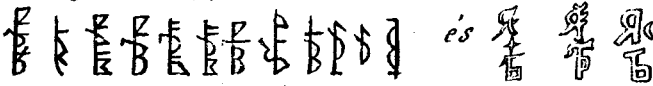

Arab érem belső felirata (küf.)

Simeon bolgár cár érme.

Mongolikus jegyek a bolgárországi pénzekben,

ú. a. magyarokon :

4	za	}	gä	I	a
1	sa	}	khä?	h	i
7	ssa	†	a,n	9	u,b.

Böszörményország.

*Szerecsenfej
IL a jos
aranyán.*

